

EUSKAL-ADITZA

---

neuk ikusten dedanez

txomin amasorrain

Euskeraz bi eratako aditz-aldi edo aditz-denbora ditugu: itz bakarrez adierazi litezkenak eta bi itzez osatu bearrekoak. Ba dira bai, irukoitzak ere, esate baterako "SARRI JOAN IZAN NAIZ" eta orrelakoak, baiña gaurkoz utzi ditzagun azken auek eta lotu gakizkien itz bakarrezko eta bi itzezko aditz-ele edo "flexioeri". Sakon begiratu ezkerero, badute bateko ta besteko aditz-eleak kidetasunik asko. Euskeraz itz bakarrez adierazi ditezken aditz-aldiak ez dira iru baiña eta iru oriek eta beste zenbait, aditz-ele bikoitzez. Ez difot aditz-aldi oriek denak erabiltzen diranik eta bearrezkoak diranik ere. Baiña ekin dezalogun geure azterketa-lanari.

"NAGO" "INTZAN" "DATORKE"... itz bakarrezko aditzak dira; osoak. Itz bakarrez, esan bear dana bete-betean adierazten dute. Aletarako edo muestratarako jarri ditudan iru aditz-ele orieri dagozkien aditz-aldiak besterik ezin ditezke itz-bakarrezko aditz-elez euskeraz adierazi.

"EGON NAIZ" "IZAN INTZAN" "ETORRIKO NAIZ" "IKUSI DUT" "IKUSTEN DUKET"... aditz-ele bikoitzak dira. Aletako orietan ikusi ditekenez era ortako aditz-eleak "IZAN" eta "UKAN" aditzak lagun osatzen dira.

Itz bakarrezko aditz-eleak EURAK EURENEZ ez dira osoak; geuk osatzen ditugu aurrez dakigun zerbaitez. Agertzen edo azaleratzen ez dan zerbaitez aditz orri "ixil-itun" deritzaiokegu. Jarri dezagun adibide arrunt bat: Iñoiz ikastolan galdetu bear izan det "Ze ordu degu?"... ta "Laurden gutxiago" erantzuna. Orduan ba dakit BOST laurden gutxiagoak dirana, neure irakastaldia lauretatik bostetara bitarte bait-da. Eraberean, itz bakarrezko aditzek ere ez dute bear dan guzia esaten edo agirian jartzen, baiña geuk "ixil-itunez" osatu egiten ditugu. Orra nola:

Aldiaren baitan edo "aldi-mendean" sortzen dan gertakizun baten adierazpena da aditza. Iru ataletan zatitu genezake aldia: Orain-aldi edo Oraindea, Len-aldi edo Antzinatea, ta Gerokoa. Gertakizun bategan ere, aldakorra izaki, iru "egoera" edo burupide nagusi berexi genitzake: Etortzeko dan gertakizuna, au da, oraindik izaten asi ez dan gertakizuna, burutzen edo osatzen ari dan gertakizuna, eta burutua, osatua edo amaitua dan gertakizuna. Euskerak baita beste laugarren "egoera" bat ere bereixten du: Bai izango ez izango, zalantzan dagon gertakizuna. Azkeneko "egoera" au adierazten duten aditz-eleak ez dira oso ezagunak, gure alderdi onetan beintzat. Beraz, goi-goitik begiratuta, ta laburkiro, aditzaren lanbidea ontantxe datzala esan genezake: Alde batetik, gertakariaren "egoera" azaldu, au da, gertakari ori oraindik astekoa dan, asi ta osatzen ari dan, ala osatua, burutua edo amaitua dan adierazi. Eta bestetik, gertakizun ori aldimende bateri lotu, au da, Antzinateko, Oraindeko, ala Geroko gertakizuna dan adierazi. Bi itz bear dira, beraz, aditzak dauzkan bi alderdi oriek adieraziko badira. Ostera berriz, gertakizun batek izan litzaken iru "egoera" nagusietatik bata "ixil-itunez" aditzen badegu, orduan itz bakar bat ("ALDI-ITZA") naikoa da aditza bete-betean adierazteko ta orra zer diran aditz soil edo itz bakarrezkoak. Eta orra zergatik ezin litezken iru aditz-aldi baizik adierazi itz bakarrez.

Ba dakit auzi-gaiari estu-estu lotu gabe egiten diran guengogorakizun auek ez dirala ulertzeko errexak izaten, baiña alaxe ta ere, ez da alperra izango ta egin dezadan oraindik beste guengogorakizun bat ere: Bete-betean ta argi ta garbi azaltzera iristen ez banaiz ere, gero gaiari lotu gakizkionean, argi ta garbi ikusiko dezu orrenbeste-ko berriketaz zer esan nai dedan.

Begiratu batean badirudi gertakizun baten "egoera" nagusiak iru izanik eta beste iru aldiaren baitan gertakizun orrek euki litzaken toki edo uneak, iru ta iru zer oriek elkarrekin bana-banatuta ateratzen diran bederatzai adierazpideak naiko izan bear luketela gertakizun bat

zearo (era guzietara) adierazi al izateko, baiña ez da onela. Ikusi baiña; Aldiaren mendeak mugatuak dira, asiera ta amaia dute, beraz iazo liteke "LENGO" aldi-mendea baiño lenago buruturiko gertakizun bat adierazi bear izatea, eta baita "GEROKO" aldi-mende bat baiño geroago sortu liteken gertakizun bat adierazi bear izatea ere. Beraz, gertakizun baten "egoera" nagusiak iru baiño ez diralarik, aldi-mende mugatuari buruz bostera datoz. Beraz, gertakizun batek euki litzaken bost "egoera" auek eta gertakizun ori kokatu liteken iru aldi-mendeak elkarrekin banabanatu ezkerero, amabost adirazpide sortuko lirake. Esan degu len ere ez dirala adirazpide oriek guzi-guziak erabiltzen eta ez dirala bearrezkoak ere.

Ikusi dezagun orain, euskeraz nola bereixten diran esandako bost "egoera" nagusi oriek; orretarako, izki ezaugarri auetxek ezartzen zaizkio aldian aldiko aditzari:

"A" "—" (ezer gabe) "TZEN" (edo "TEN") "KO" eta "TZEKO" (edo "TEKO").

Beste izki, edo obeto esateko beste atzizki bat ere bada: "TZER"; oraintxe izango ez izango adierazten du. Adibidez: "ILTZER DA", esan nai bait-du "Bai ilgo ez ilgo dago". Naparro'an ezaguna omen da, emen ez.

Aldi-mendea "IZAN" edo "UKAN" aditzen bidez erakusten da, aditza zertarikoa dan: "NINTZAN" "NAIZ" "NAITEKE"?; "NUEN" "DUT" "DUKET". Euren adierazpena orren garbi ikusten dalarik ez dute azalpenik eskatzen.

Aztentu ditzagun orain, goratxoago aipatu ditugun "egoerak" adierazteko erabiltzen diran atzizki oriek, eta gaiari estuago lotzearen, aukeratu dezagun aditz bat, edozein; bedi "JAIO" aditza.

Lenbiziko egoera.— "JAIO-A"

Aldi-mendea (edozein dala) baiño LENAGO BURUTUTAKO edo OSATUTAKO gertakizuna adierazten du.

Bigarren egoera.— "JAIO" (ezer gabe)

Aldi-mendearen (edozein dala) BARNEAN edo BAITAN BURUTUTAKO gertakizuna adierazten du.

Irugarren egoera.— "JAIO-TZEN"

Aldi-mendearen (edozein dala) BARNEAN edo BAITAN BURUTZEN ari dan gertakizuna adierazten du. **Auxe da itz bakarrezko aditzetan ixil-itunez aditzen dan "egoera".**

Laugarren egoera.— "JAIO-KO"

Aldi-mendearen (edozein dala) BARNEAN edo BAITAN BURUTUKO dan gertakizuna adierazten du.

Bosgarren egoera.— “JAIOTZEKO”

Aldi-mendez gero (edozein aldi-mende dala) BURUTUKO dan gertakizuna adierazten du.

Zalantzan jarri liteken badaezpadako gertakizun bat ere azkeneke “egoera” onetxez adierazten da, ta baita ezinezkoa dan gertakizun bat ere, barre eragin bearrez edo barne-irriz baldin bada ere, eta errexha da jokabide onen zergatikoa igertzea. Oraintxe edes-tuko dedan gertakari barregarri onetxez adierazten du argi ta garbi azkeneko adierazpide ori:

Banendorren bein, artean mutil gaztetxoa, Bilbo'tik etxerantz la-runbat arratsalde bateko bultzian, oi nuenez. Aldi zoriontsu aietan larunbatetako bultzi orretan etortzen giñanok, gutxi asko elkar eza-gutzen genuen eta nahastar etortzen giñan. Bein, OLAKUETA-BE-RRIZ'ko geltokian eiztari batzuek sartu ziran, eize-tresnaz ondo ornituak, zenbat zakur ere eurekin. Euren “trepetxuok” apala-sare-tan buru-belarri atontzen ari ziralarik, bultzian zetorren bidazti batek, zakur mardul-mardul bateri so egifiñik, galdetzen du ots aunditan andikal-deko ertz batetik... “Zee... txakur ori umiak eitteko jagok ala?”... Eta orduan eiztarietako batek, bururik ere itzultzeke, erantzuten du eraberean ots aunditan... “Baa... eitteko egon'gok... arra dok eta!”...

Emen esan guzia obeto uler dezagun, esanalditxo bat jarriko det aditz soillez eta bikoitzez osatua. Baifia aurrez oar bat egin bear det: Ba dira esanaldi onetan bi aditz, “BIZI” ta “AGIRI”, esandako arae-tatik zerbait aldeardu egiten diranak. Beste aditz guziek “JAIOTZEKO” “ETORRI” “JOAN”... burutuaz batera amaitu egiten diran gerta-kizunak adierazten dituzte; “BIZI” ta “AGIRI” aditzek ostera ez. (“BIZITU” ta “AGERTU” aditzek bai). Orretxegatik edo ez dauka euskerak “BIZITZEN” eta “AGIRITZEN” aditz-era auek.

Jarri dezadan orain agindutako esanaldia. Irakurtzeko ta azter-tzeko errexago egin dedin, soillik “Izatezko” edo “K”-rik gabeko adi-tzak nabarmenduko ditut izki nagusiz. Orra:

ESANALDIA

Arrasate'n JAIOTZEKO NAIZ; bai, antxe JAIOTZEKO NINTZAN, 1910 garren urtean IGAROTZEKO NAIZ “Halley” alizarra; ni JAIOTZEKO NINTZAN, 1907 ga-rren urtean “Daniell” alizarra AGERTU ZAN; ni JAIOTZEKO NIN-

TZAN. Urrengo urtean JAIOKO NINTZAN. 1908 garren urtean "MOREHOUSE" alizarra AGIRI(TZEN) ZALA JAIIO NINTZAN.

Ba zan nere jaioterrian, nere aurtzaroan, "Zaldibar" zeritzan zugazti bikain bat; araxe JOATEN NINTZAN jolas egitera. Bein osteko orma gaiñera igota NENGOEN eta irrixt egin eta ibaira ERO-RI NINTZAN. Gizon batek JASO NINDUEN eta onik NENGOELA ikusirik esan zidan: "Mutikoa, gaur JAIIO AIZ". Gero, ETXERATU NINTZANEAN aitameri esan nien "Ni gaur JAIIO NAIZ". Parre egiñaz esan zidaten: "Ez enetxo, i aspalditxo JAIIOA AIZ, i antzifiatxo JAIIO INTZAN".

Len aitatutako "zaldibar'ko" astigardian naiko jolas egin ondorik egarri NINTZANEAN, "Kontseziño"-ko iturrira JOATEN NINTZAN. Bein, ara NINJOALA, zigarro-kondar bat idoro nuen, artean ixotua, eta sekulako keetan AGERTU NINTZAN iturrian. An, pitxararak bete bitartean berriketan egitera JOATEN ZIRAN andreak eunda berealdiko parreak egin zituzten. Beste bein "Zaldibar" aretako astigardian adarrik-adar naiko karraputxi, urratu ta arratada egin ondoren JOAN NINTZAN oi nuen iturrira ta bertan murkoa bete begira ARKITZEN ZAN andreak ia "ijittokumia" NINTZAN galdetu, ta nik arro-arro, baietz erantzun ondoren, kupittuta nunbait, goxo bat eman zidan.

Aldi aretan pozik BIZI(TZEN) NINTZAN. Ez nekien gero beste erri batera JOANGO NINTZANIK. Jaioterria laga ta beste erri batera JOATEKO GIÑALA jakin nuenean naigabe aundia artu nuen. Orain Bergara'n BIZI(TZEN) NAIZ eta esateko ementxe AZIA NAIZ eta bertan ZAARTUKO AL NAIZ; bai, bertan ZAARTZEKO NADIN (?) baiña ZAARTU NAITEKENEAN (?) ere ez NAITEKE AAZTUKO (?) neure jaioterri maiteaz.

ESANALDI ONEKIKO AZALPEN ARIN-LABURRA

Arrasate'n JAIIO-A NAIZ.—"NAIZ"; Oraindea adierazten du, beraz Oraingo aldiari buruz ari naiz. "JAIIOA"; Oraingo aldi-mende au baño lenago burutatuko gertakizuna.

antxe JAIIO-NINTZAN.—"NINTZAN"; Lengo aldia (gero ikusten danez 1908 garren urtea)

adierazten du. "JAIO"; Lengo aldi-
mende orren barruan (1908'an) bu-
rututako gertakizuna.

...alizarra AGERTU ZAN.—"ZAN"; Len-aldia (1907-garren ur-
tea). "AGERTU"; Aldi-mende orren
barruan burututako gertakizuna.

ni JAIO-TZEKO NINTZAN.—"NINTZAN"; Len-aldia (1907).
"JAIOTZEKO"; Aldi-mende orrez
gero gertatutakoa.

...urtean JAIO-KO NINTZAN.—"NINTZAN"; Len-aldia (1908).
"JAIOKO"; Aldi-mende orren ba-
rruan burututako gertakizuna.

igota NENGOEN.—"NENGOEN"; Len-aldia. Ixil-itunak,
osatzen edo burutzen ari zan gerta-
kizuna adierazten dit. Beraz, oitura-
aditz kutsua kendu ezker, "EGO-
TEN NINTZAN" ainbat da.

ez NAITEKE AAZTUKO.—"NAITEKE"; nolabait adierazi bear
eta onelaxe adierazi nai izan det ge-
roko aldi-mendea.
"AAZTUKO"; geroko aldi-mende
orren barruan burutuko dan gerta-
kizuna.

Oarra.—"Ez NAITEKE AAZTUKO" aditz-tankera gaur ez da
ezaguna "k"dun aditz-saillean izan ezik; mendiz aruntz "IKUSTEN
DUKET" eta beronen antzerako aditz-eleak erabiltzen bait- dira. Era-
borean, neure ustez, erabili litezke beste aukerak ere: "IKUSIA DUKET"
"IKUSI DUKET" "IKUSIKO DUKET" eta "IKUSTEKO DUKET", len
esan bezela aditz-ele oriek guzi-guziak bear-bearrezkoak ez baldin
badira ere, euren antzerakoz ordeztu bait-litezke.

Urrengo batean J.L. aditz irukoitzeri emango diegu beste azter-
tu bat. AGUR.